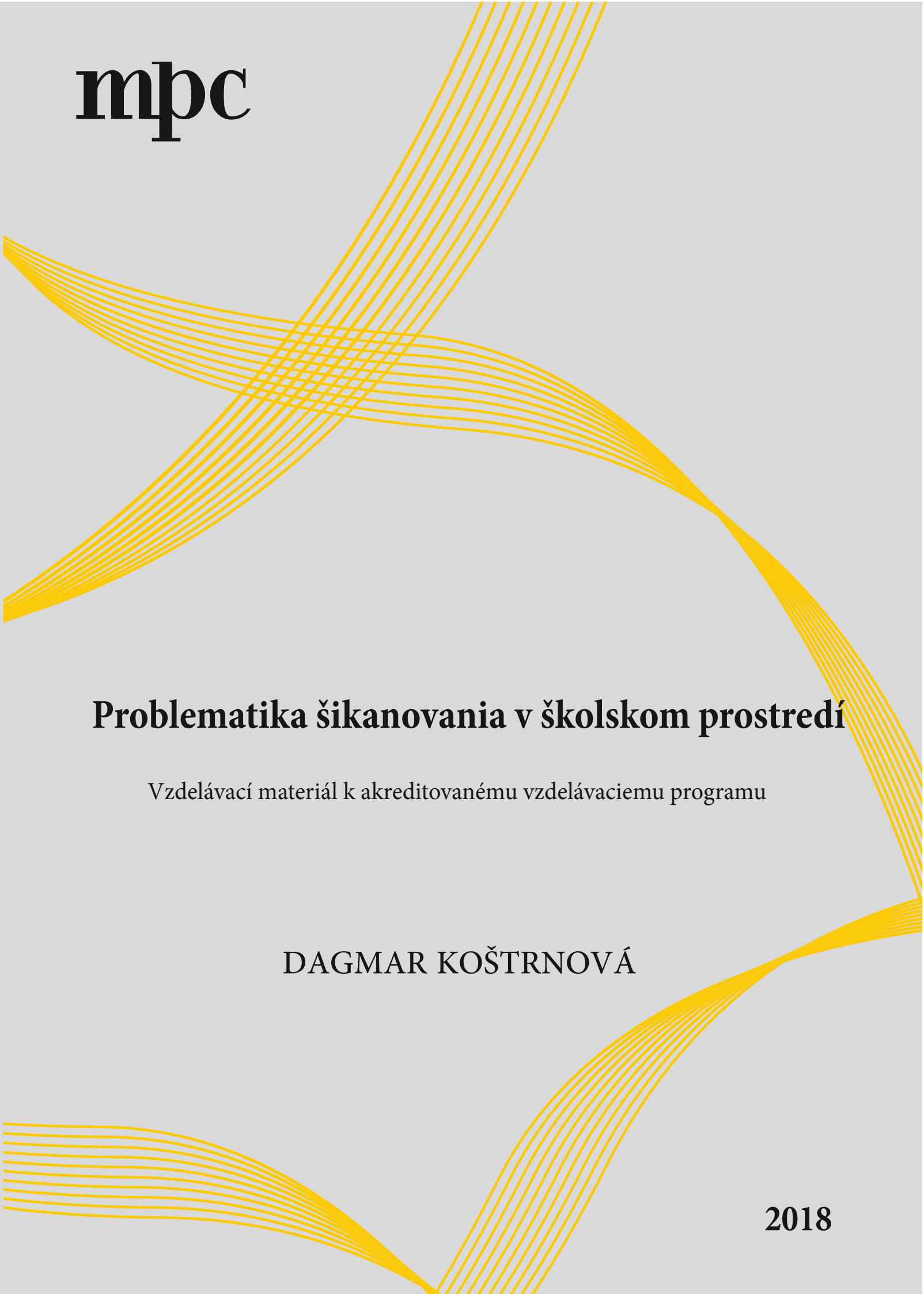

The background features several decorative, wavy yellow lines that sweep across the page from the top right towards the bottom left, creating a sense of movement and modern design.

mpc

Problematika šikanovania v školskom prostredí

Vzdelávací materiál k akreditovanému vzdelávaciemu programu

DAGMAR KOŠTRNOVÁ

2018

PROBLEMATIKA ŠIKANOVANIA V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ

Vzdelávací materiál k akreditovanému vzdelávaciemu programu

Dagmar Koštrnová

Bratislava 2018

Text © PaedDr. Dagmar Koštrnová

PROBLEMATIKA ŠIKANOVANIA V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ

Vzdelávací materiál k akreditovanému vzdelávaciemu programu

Vydalo Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave, Ševčenkova 1128/11, 850 05 Bratislava,
www.mpc-edu.sk, v roku 2018 ako 1. vydanie s počtom strán 8.

Redakčná úprava: Mgr. Terézia Peciarová

Grafická úprava: Ing. Monika Chovancová

Šikanovanie môžeme chápať ako komplexný problém pedagogický, psychologický, sociologický a predovšetkým morálny. Hľadanie cesty k zlepšeniu uvedeného stavu kladie do popredia mnohé nedostatky nášho školstva v širšom sociokultúrnom ponímaní, ale aj problémy spoločnosti, ktorými sú napríklad časté nesprávne chápanie demokracie, nedoceňovanie akceptácie princípu autority pedagóga, rodiča, problematické vzťahy v súčasnej rodine či nekvalitné zastrešenie voľného času. Všetky vyššie uvedené faktory a množstvo ďalších sú spúšťačmi sociálno-patologického javu, ktorým šikanovanie bez pochybností je.

V starovekom Grécku a Ríme boli sformulované princípy demokracie a z nej vyplývajúce ľudské práva, nikto veľmi nepremýšľal o tom, že by sa mala preniesť aj na ľudské bytosti bez statusu občianstva, otrokov. Podľa práva – zákona boli otroci majetkom niekoho a následné rozširovanie ľudských práv na každého človeka, ktoré v rôznych podobách a viac či menej humánne šírilo kresťanstvo, predstavovalo obrovský sociálny posun.

Pojem *šikanovanie* vytvoril v sedemdesiatych rokoch minulého storočia nórsky bádateľ Dan Olweus (1978), ktorý sa zaoberal výskumom agresivity v školskom prostredí. Olweusovo chápanie šikanovania prevzal do našej odbornej literatúry Pavel Říčan. Postupne Olweus a jeho nasledovníci modifikovali definíciu šikanovania a rozšírili ju o ďalšie formy agresivity medzi deťmi a žiakmi a aplikovali ju i na šikanovanie medzi dospelými v pracovných tímoch a organizáciách.

Na prelome deväťdesiatych rokov minulého storočia bola po prvýkrát vo Fínsku spomínaná nepriama agresivita (indirect aggression) ako tretia forma agresivity popri priamej fyzickej a priamej verbálnej agresivite.

Na základe zistení viacerých autorov a odborníkov zaoberajúcich sa výskumom agresivity môžeme konštatovať, že správanie, ktoré v súčasnosti chápeme ako šikanovanie, by ešte pred päťnástimi až dvadsiatimi rokmi bolo posúdené ako niečo, čo nevyžaduje pozornosť pedagógov či ďalších odborníkov a už vôbec nie intervencie z ich strany. To je tiež jedným z dôvodov prečo sa výskyt šikanovania v súčasnej populácii školských detí a žiakov javí omnoho vyšší ako v predchádzajúcich desaťročiach. S nárastom informovanosti o šikanovaní sa nemenia len jeho formy, ale rovnako aj významové, najmä etické konotácie, ktoré patria k tejto oblasti.

Mnohokrát je opodstatnené zdôrazniť konštatovanie rizika podceňovania šikanovania zo strany pedagógov i vedenia škôl. Jedným z dôvodov tohto javu je skutočnosť, že mnohí pedagogickí zamestnanci vnímajú výskyt šikanovania vo svojej triede ako dôsledok vlastného profesijného zlyhania a je pre nich náročné pripustiť si vlastnú chybu. V školstve existujú aj tzv. systémové bloky, ktoré predstavujú prekážku v snahe riešiť situáciu aj zo strany pedagogických zamestnancov, u ktorých je dobrá vôľa zaoberať sa uvedenou problematikou. Medzi uvedené bloky môžeme zaradiť napr. existenčné riziká. To znamená, že dôsledkom priznania výskytu šikanovania vo svojej triede

by mohlo byť negatívne hodnotenie zo strany vedenia školy. Ďalším možným dôvodom priznania si výskytu opísaného sociálno-patologického javu je obava samotného vedenia školy. Ide o možné riziko straty dobrého mena školy v očiach verejnosti, zriaďovateľa a s tým súvisiaca hrozba redukcie žiakov a financií.

Motiváciou k tvorbe učebného textu k akreditovanému programu aktualizácie vzdelávania je snaha podať pomocnú ruku pedagogickým zamestnancom všetkých typov škôl na zvládanie procesu diagnostiky a adekvátnej intervencie do sociálnych vzťahov skupiny detí a žiakov. Ide o to, že nosnou osobou v prevencii a v boji proti šikanovaniu v školskom prostredí je odborne pripravený pedagóg, ktorý si je vedomý, že šikanovanie je hrozbou pre duševné a fyzické zdravie v podstate každého žiaka, vplýva v negatívnom smere na prospech a výkon žiaka.

NÁMETY A PRAKTICKÉ ODPORÚČANIA PRE PRÁCU SO ŽIAKMI:

Prijatie a oceňovanie inakosti

Silná kultúra netolerance voči odlišnostiam v triednych kolektívoch poukazuje na možnosť vzniku šikanovania. Tzv. „trestanie odlišností“, „byť iný“ je v mnohých prípadoch deťmi a žiakmi považované za previnenie a oprávnený dôvod k šikanovaniu. Autor Thornberg (In: Janošová 2016, s. 55) upozorňuje, že ak bude v spoločnosti odlišnosť chápaná ako niečo zneisťujúce a problematické (napr. vo vzťahu k cudzincom či k rôznym druhom postihnutia), potom sa nemôžeme čudovať, že i v detských kolektívoch je odlišnosť – inakosť vnímaná ako legitímny dôvod na šikanovanie. Ďalší autor Davies (In: Janošová 2016, s. 55) zdôrazňuje, že nie je možné trestať deti a žiakov za etnicky motivované šikanovanie, ak bude celospoločensky akceptovaný negatívny postoj k etnickým menšinám.

Školské šikanovanie by nemalo byť považované za samostatný problém detí alebo žiakov, ale jednoznačne za problém nízkej akceptácie odlišností a diverzity v spoločnosti.

Nevyhnutnou podmienkou a predpokladom úspešného riešenia šikanovania je zmena v spoločnosti, s akcentom na rozvoj tolerance a rešpektovania inakosti, ktoré by mali byť celospoločensky chápané ako hodnoty nie problém.

Škola by sa mala snažiť cielene viesť žiakov ku kultivácii sociálnych postojov, najmä k rozvíjaniu tolerance k rôznorodým formám ľudských prejavov, ktoré ale samozrejme nemôžu byť v rozpore s právami ostatných ľudí.

V školskej praxi to znamená realizovať intervenčné programy smerujúce k upevňovaniu morálnych hodnôt a k tvorbe školskej klímy rešpektujúcej prijímanie a oceňovanie odlišností (vzhlád, etnicita, vierovyznanie).

Súhlasíme s názorom autorky Jánošovej (2016), ktorá zdôrazňuje, že s deťmi – žiakmi treba veľa diskutovať a zdôvodňovať, že každý z nás je v podstate tiež príslušníkom určitých menšín, podskupín (napr. žiaci s okuliarmi) čo môže predstavovať určité obmedzenia, ale tiež nový obohacujúci pohľad na svet.

Kritická reflexia spoločenských noriem

Šikanovanie môže byť z pohľadu agresorov motivované a ospravedlňované tým, že šikanované dieťa a žiak porušilo niektoré skupinové či spoločenské normy. Napríklad môže ísť o normy týkajúce sa očakávaného správania chlapcov a dievčat.

Ďalším príkladom môže byť šikanovanie detí a žiakov z dôvodu ich nižšieho socioekonomického statusu (moderné značkové oblečenie, drahá elektronika...).

Dôraz na materiálne vlastníctvo ako významný znak úspechu je popretkávaný celou spoločnosťou, médiami a každodenným životom a bez zmeny tohto všadeprítomného ideálu môžeme len veľmi ťažko od detí a žiakov očakávať, aby „nevlastnenie tých správnych vecí“ akceptovali.

Z uvedeného pohľadu k riešeniu šikanovania je nevyhnutné viesť každé dieťa a žiaka ku kritickej reflexii spoločenských a skupinových noriem a pomôcť im pochopiť, že je možné správať sa odlišne od spoločenských očakávaní v takých prípadoch, keď tieto očakávania spôsobujú ujmu druhým. Je dôležité v školskej praxi s deťmi a žiakmi veľa diskutovať o konkrétnych skupinových a spoločenských normách, ktoré by mali byť overené v pedagogickej praxi.

Alternatívne uspokojenie psychosociálnych potrieb

Z pohľadu agresorov môže šikanovanie slúžiť k uspokojovaniu dôležitých psychosociálnych potrieb, prispievať k pocitu vlastnej hodnoty, moci, bezpečia a začlenenia sa do skupiny. Môže byť tiež vnímané ako zdroj zábavy, príp. jednoduchý spôsob dosiahnutia žiadanych, ale nedostupných vecí.

Súčasný sociokultúrny výskumy poukazujú na fakt, že opisované nežiaduce správanie vedie k naplneniu potrieb detí a žiakov vtedy, keď si agresori nedokážu svoje potreby uspokojiť inak a šikanovanie predstavuje u nich najjednoduchší spôsob dosiahnutia stanoveného cieľa a uspokojenia potrieb.

Základnou stratégiou pri riešení šikanovania je pomôcť nájsť alternatívny spôsob uspokojovania psychosociálnych potrieb. Predovšetkým ide o nachádzanie možností pre šikanujúce deti a žiakov, ako získavať uznanie druhých ľudí pozitívnym spôsobom, napr. rozvojom nových zručností v športe, v umeleckej oblasti a podobne. ...

Jazyková citlivosť a kompetencie

Výskumy potvrdzujú, že vo všeobecnej rovine môže byť šikanovanie deťmi a žiakmi odmietané, ale v konkrétnych prípadoch je pre nich veľmi jednoduché si šikanovanie morálne ospravedlniť. Dôležitú úlohu pri obhajovaní šikanovania zohrávajú jazykové konštrukcie, ktoré si deti a žiaci v procese socializácie osvojujú. Agresori môžu hovoriť o šikanovaných jedincoch ako o „protivníkoch – nepriateľoch“ a dlhodobú agresivitu prezentovať ako „občasné vybuchnutie“ alebo „zábavku“, čo im umožňuje znížiť pocit vlastného previnenia.

Z uvedeného vyplýva, že kľúčovou oblasťou je rozvíjať v deťoch a žiakoch jazykovú citlivosť, čiže citlivosť voči tomu, akými slovami opisujú dianie v triede, najmä schopnosť rozlíšiť slová a rétorické stratégie, ktorými šikanujúci maskujú a zahmlievajú šikanovanie (napríklad veľmi často sa vyskytujúci výrok – „môže si za to sám“).

Citlivé vnímanie a identifikácia spôsobov, ktorými deti a žiaci prezentujú šikanovanie, sú veľmi dôležité aj pre rodičov či pedagógov, ktorým môžu byť nápomocné v odhalení šikanovania a následne v implementácii potrebných intervenčných opatrení. Napríklad opisovanie niektorého spolužiaka ako „divného“ alebo „smradľavého“ môže rodičov i pedagógov upozorniť na šikanovanie v jeho zárodočných štádiách.

Stratégie, prostredníctvom ktorých sa šikanované deti a žiaci bránia proti fyzickej, psychickej agresii i kyberšikanovaniu, sú si veľmi podobné. Niektoré sú účinnejšie, iné menej. Deti a žiaci si vyberajú také stratégie, ktoré im pripadajú ako najvhodnejšie, a také, o ktorých si myslia, že ich zvládnu.

Ide o preferenciu najmä nasledujúcich stratégií:

- Ignorovanie a ľahostajný postoj k útokom alebo predstieranie, že sa nič nedeje. Takýto prístup hodnotili žiaci za konštruktívnejší ako protiútok alebo prejav bezmocnosti. Zvládnutie uvedenej stratégie vyžaduje dokonalé sebaovládanie a schopnosť nedávať najavo svoje emócie.
- Asertívne vyjednávanie a snaha niečo zmeniť tak, aby sa šikanovanie neopakovalo. Ide o aktívny a rovnako i prosociálny prístup, ktorý si vyžaduje dobré sebaovládanie, ale i ovládanie celej škály sociálnych a komunikačných zručností. Je dôležité, aby sa obeť v momente napadnutia dokázala rýchlo rozhodnúť, ktorý variant asertívneho správania je najvhodnejšie v danej situácii použiť a rovnako kľúčovým prvkom je schopnosť dokázať ovládať svoje emócie vrátane neverbálnej komunikácie – postoj tela, gestá, mimika či modulácia hlasu.

Agresori motivovaní k šikanovaniu krutosťou a nudou sa predovšetkým zameriavajú na spolužiakov, u ktorých predpokladajú výraznú emocionálnu reakciu na útok. Ich cieľom môže byť radosť zo spôsobenej bolesti a bezmocnosti napadnutého alebo aj emocionálne „divadlo – predstavenie“, ktoré bude po napadnutí nasledovať. Útočníci si cielene vyhľadávajú také obete, ktoré nedisponujú nevyhnutnými kompetenciami k adekvátnej asertívnej reakcii.

Možnosťou eliminácie agresívneho správania by bolo, keby sa šikanované deti a žiaci naučili vyrovnať sa so šikanovaním vlastnými silami, naučili sa zvládať útoky sebaobranou alebo úplnou ignoráciou.

- Hľadanie opory u druhých – vyžaduje obrátiť sa s dôverou v školskom prostredí na triedneho učiteľa, výchovného poradcu, sociálneho pedagóga alebo psychológa, v rodinnom prostredí na niektorého z rodičov, súrodenca prípadne kamaráta.

Voľba jednotlivých stratégií závisí od skúsenosti konkrétneho dieťaťa a žiaka so šikanovaním. Tí, ktorí šikanovanie nezažili na vlastnej koži, by využili najmä ignorovanie a asertívne správanie a jedinci, ktorí už mali skúsenosť so šikanovaním, by preferovali predovšetkým „pomstu“. Frustrácia, hnev sú prirodzené reakcie, ktoré vyplývajú z pocitu „neustáleho ohrozenia“ a „nedostatku kontroly“ emocionálne zvládať opakujúce sa situácie a jasne ozrejmujú voľbu uvedenej reakcie – stratégie.

Obete šikanovania vykazujú obvykle oproti ostatným spolužiakom viac úzkosti a neistoty. Typická je pre ne tiež znížená sebaúcta, väčšia zraniteľnosť a submisivita. Mnohé obete sa nedokážu útokom účinne brániť, reagujú hnevom, rozčúlením a ďalšími výraznými emocionálnymi prejavmi.

Mladšie deti a žiaci sa veľmi často rozplačú. U chlapcov je typická reakcia prostredníctvom externalizovaných prejavov – krik, nadávky, impulzívny protiútok a podobne, kým u dievčat je častejší výskyt internalizovaných reakcií, medzi ktoré radíme vystresovanosť, rozrušenie, smútok, plač, pocit zrútenia vlastnej osoby, zúfalstvo a tendencia uchovávať v sebe svoje tajomstvo a s nikým o tom nehovoriť.

Autorka Janošová (2016) konštatuje, že bývalé obeť uvádzajú, že pri zvládaní šikanovania im boli najviac nápomocné tzv. „vlastné“ stratégie a zmeny v správaní“. Podľa spomínanej autorky môžeme z výpovedí šikanovaných vyvodiť ako najúčinnějšíe nasledujúce „vlastné stratégie“:

- Veľmi účinné je nájsť si v triede nových priateľov, najmä žiakov s vysokým skupinovým statusom.
- Zmena správania – výrazné upozornenie na ukončenie útokov, asertívne správanie, protiútok, ignorancia.
- Zmena v úprave svojho zovňajšku, odevu.
- Zmena školy, triedy.
- Ukončenie školskej dochádzky.
- Agresori zmenili svoj postoj a prestali šikanovať.
- Dozreli a dospeli k väčšej empatii a porozumeniu s obeťou alebo ich jednoducho šikanovanie prestalo baviť.

Zoznam bibliografických odkazov

JANOŠOVÁ, P., L. KOLLEROVÁ, K. ZÁBRODSKÁ, J. KRESSA a M. DĚDOVÁ, 2016. *Psychologie školní šikany*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2992-3.